

Mark De Geest

EEN DURE VREDE

Van Brave Little Belgium naar Poor Little Belgium

Horizon

Ter nagedachtenis aan mijn grootvader César De Geest, die in oktober 1914 krijgsgevangen werd genomen in het fort van 's Gravenwezel en de volgende vier jaar noodgedwongen doorbracht in het *Münsterlager* in Westfalen.

Enkele maanden nadat mijn grootvader krijgsgevangen werd genomen, vernam hij dat hij vader was geworden van een dochtertje, Julia. Pas wanneer hij in januari 1919 terug in België belandde, kreeg mijn grootvader zijn dochtertje voor het eerst te zien.

Inhoud

Nota van de auteur:	
<i>Wat is een Belgische frank uit 1914 honderd jaar later waard?</i>	9
Proloog	13
1. Een kleine grootmacht in een grote wereld	17
2. België bereidt zich voor op een oorlog	29
3. De Duitse invasie	35
4. Een Belgische delegatie naar de VS	49
5. Duitsland rooft België leeg (1914-1916)	57
6. Schaarste, prijsstijgingen en werkloosheid	83
7. Dwangarbeid en deportaties	89
8. Duitsland rooft België leeg (1917-1918)	119
9. Het dagelijkse leven wordt een kwestie van ‘overleven’	133
10. Geheime onderhandelingen	145
11. De laatste strijd	183
12. Wapenstilstand in Compiègne	201
13. België bevrijd, maar geruïneerd	229
14. Vrede in Versailles	243
15. Een moeizame wederopbouw	271
16. De economie sputtert	293
17. Duitse oorlogsmisdadigers voor de rechtbank?	319
Epiloog	341
Bibliografie	345
Noten	353
Personenregister	361
Dankwoord	367

Nota van de auteur

Wat is een Belgische frank uit 1914 honderd jaar later waard?

Dit boek gaat over de impact van de Eerste Wereldoorlog op België als economische en industriële grootmacht. Uiteraard worden hierbij vaak bedragen genoemd. Maar wat zijn die bedragen vandaag waard? Het antwoord op die vraag is om diverse redenen niet zo eenvoudig.

In 1920 voerde België het indexcijfer van de kleinhandelsprijzen in. Als basis vertrok men van de prijzen van een aantal goederen en diensten uit 1914, waaraan het indexcijfer 100 werd toegekend.

Honderd jaar later is dit indexcijfer gestegen tot 24.400. Dat betekent dat een Belgische frank uit 1914 ondertussen 244 frank waard is, wat overeenkomt met ongeveer 6 euro. Wil je weten wat een bedrag in frank uit 1914 tegenwoordig waard is in euro, dan moet je dit oude bedrag dus gewoon met 6 vermenigvuldigen.

In 1914 was de waarde van een frank bepaald door de (minieme) hoeveelheid goud die elke munt bevatte. Men sprak van de *goudfrank*. De koppeling aan de goudprijs maakte de frank tot een zeer stabiele munt.

Toen de oorlog uitbrak, had België dringend geld nodig, onder meer om de Duitse oorlogsbelastingen te kunnen betalen. Er werd geld bijgedrukt, dat echter geen reële waarde in goud meer vertegenwoordigde. De koppeling van de frank aan de internationale goudstandaard werd opgeheven. De waarde van de frank daalde, waardoor de prijzen stegen en een sterke inflatie ontstond. Midden in de oorlog waren de prijzen reeds twee- tot driemaal gestegen, aan het einde van de oorlog vaak zelfs vijf- tot zesmaal.

In 1920 was het indexcijfer gestegen tot 455. Alles was dus 4,5 keer duurder geworden. De waarde van de frank was dus fel gedaald. Honderd jaar later is een frank uit 1920 slechts 1,30 euro waard. Veel minder dus dan de frank uit 1914.

Wat 'een frank uit de Eerste Wereldoorlog' honderd jaar later waard is, hangt dus zeer sterk af van het jaar waarover het gaat. Bedragen van net voor de oorlog kunnen we gewoonweg met 6 vermenigvuldigen, maar daarna wordt het veel complexer. Prijzen stijgen voortdurend en ook na de oorlog gaat het indexcijfer sterk op en neer. In de praktijk is het bijna onbegonnen werk om te proberen een realistische vergelijking te maken van de waarde van een bepaalde som tijdens en vlak na WO1 en de actuele waarde ervan.

Bovendien moet je ook rekening houden met het feit dat de koopkracht en de levensstandaard van de bevolking tussen honderd jaar geleden en nu sterk is gestegen. Zo bedroeg het dagloon van een arbeidster in 1914 3,42 frank. Honderd jaar later is dit bedrag 20,40 euro waard, terwijl een arbeidster in de eenentwintigste eeuw een pak meer verdient. Haar levensstandaard is dus gestegen, wat een berekening van wat een arbeidersloon uit 1914 heden ten dage waard zou zijn, bijna irrelevant maakt.

Tijdens de oorlogsjaren en de jaren die erop volgden, schommelde de waarde van de Belgische frank voortdurend. Dat gebeurde ook met buitenlandse munten, waardoor de wisselkoersen regelmatig wijzigden. Afspraken over internationale betalingen werden steeds moeilijker. Daarom greep men terug naar de vooroorlogse goudstandaard en werden internationale betalingen uitgedrukt in goudfrank en goudmark.

Is de intrinsieke waarde van zo'n 'gouden' munt vrij stabiel, honderd jaar later is de *relatieve* waarde ervan sterk gedaald. De financiële omzet van de internationale economie is er enorm op vooruitgegaan, de nationale begrotingen van landen zijn sterk gestegen, de machtsverhouding tussen landen is danig geëvolueerd.

Dit alles maakt dat bedragen van honderd jaar geleden zich niet zo makkelijk laten vertalen naar het heden. In plaats van voortdurend deze moeilijke omzetting te maken, acht ik het interessanter om te proberen te schetsen

wat deze bedragen in de context van die tijd betekenden. Dat is ook wat de meeste auteurs die schrijven over de Eerste Wereldoorlog doen. Op enkele uitzonderingen na zal ik in dit boek hun voorbeeld volgen.

Mark De Geest

PROLOOG

Een dure vrede vertelt het verhaal van een klein land, dat aan het begin van de twintigste eeuw een economische en industriële grootmacht was, maar in een grote oorlog compleet onderuitging en zijn vroegere status voor altijd verloor.

Tijdens de belle époque – de periode rond de wisseling van de negentiende en twintigste eeuw – genoot België met volle teugen van welvaart en vrede. Het leek wel of aan deze zorgeloze periode nooit een eind zou komen en de meeste Belgen zagen de toekomst met vertrouwen tegemoet. Tot een Servische student in Sarajevo dodelijke schoten afvuurde op de Oostenrijkse troonopvolger Frans Ferdinand, Duitse troepen een maand later België massaal binnenvielen en de Belgische bevolking enkel ontzet kon toekijken hoe dorpen en steden in vlammen opgingen en talloze burgers zonder vorm van proces werden geëxecuteerd.

Na de invasie volgde een harde bezetting, die niet minder dan vijftig maanden zou duren. De Duitse bezetter drukte – letterlijk en figuurlijk – zijn stempel op elk aspect van het dagelijkse en openbare leven. De vrijheid werd aan banden gelegd. Op overtredingen stonden bijzonder zware straffen. Voedsel werd schaars en het was enkel dankzij buitenlandse hulp dat de bevolking wist te overleven. Tienduizenden Belgische burgers werden gedwongen om aan het front of in Duitsland te gaan werken. Ondertussen werd de Belgische industrie rücksichtslos ontmanteld. Voorraden en machines, locomotieven en kilometers spoorstaven, industriële apparaten tot zelfs volledige productieateliers werden massaal naar Duitsland afgevoerd om ingezet te worden in de Duitse oorlogsindustrie. Wat niet onmiddellijk bruikbaar was, werd tot schroot vermalen.

Het Belgische leger had zich teruggetrokken achter de IJzer. Ondanks druk van de geallieerden weigerde koning Albert I zijn troepen nodeloos in het offensief te sturen of hen onder geallieerd bevel te plaatsen. Dit zette

kwaad bloed bij de Britse en Franse bevelhebbers, net zoals de geheime onderhandelingen waarmee de Belgische vorst naar vrede zocht.

In 1918 werd de wapenstilstand getekend en kwam aan het oorlogsgeweld eindelijk een einde. Grote delen van het land waren compleet verwoest. De frontstreek was herschape in een maanlandschap, waarin steden en dorpen nauwelijks terug te vinden waren. Ook de rest van het land droeg de sporen van de invasie en de oorlog: van meer dan honderdduizend woningen en gebouwen restten enkel de ruïnes. De Belgische economie bevond zich in een bijzonder lamenteabele toestand. Driekwart van de hoogovens in de staalindustrie waren vernield of buiten gebruik; van de bijna vierduizend vooroorlogse locomotieven waren er nog 181 over. Ook de buitenlandse handel van België was volledig tot stilstand gekomen: vier jaar lang hadden de Duitsers alle export verboden, terwijl een geallieerde zeeblokkade alle import onmogelijk maakte.

Tijdens de vredesonderhandelingen die volgden, werd de stem van België nauwelijks gehoord. Pas toen koning Albert I naar Parijs afreisde om de belangen van zijn land persoonlijk te verdedigen, kwam daarin enige verandering. België zou vergoed worden voor de geleden oorlogsschade, maar de beloofde Duitse herstelbetalingen lieten eindeloos op zich wachten en werden uiteindelijk slechts minimaal ingelost. Terwijl België zich inspande om zijn oorlogsschade te herstellen, stapelden de schulden zich op, waardoor de Belgische frank onder zware druk kwam te staan en uiteindelijk zakte tot een zevende van zijn vooroorlogse waarde. Zelfs een bijzonder zware devaluatie kon de munt niet redden.

Een dure vrede laat zien hoe België tijdens de Eerste Wereldoorlog werd geplunderd en leeggehaald, terwijl het land – net als Frankrijk en Groot-Brittannië – voortdurend geheime vredesonderhandelingen voerde in de hoop de oorlog te beëindigen. Toen aan de oorlog ten slotte toch een einde kwam, bleef België geruïneerd achter. Het land was verwoest, de industrie ontmanteld. Tijdens de oorlog waren de buitenlandse markten overgenomen door de Europese grootmachten en de Verenigde Staten. Na de oorlog haalde de speculatie tegen de Belgische frank de financiële slagkracht van België compleet onderuit. Met de oorlog speelde België zijn voormalige status van industriële grootmacht voor altijd kwijt. Na vier jaar oorlog kende België opnieuw vrede, maar de prijs was hoog...

Zelfs wie een oorlog wint, kan hem verliezen...

1. EEN KLEINE GROOTMACHT IN EEN GROTE WERELD

Vóór de Eerste Wereldoorlog is België de op vijf na grootste economische en industriële macht in Europa en een van de tien welvarendste landen ter wereld. In koopkracht per inwoner moet België op wereldvlak enkel de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en – heel nipt – Zwitserland laten voorgaan. Dat België zich zo'n mooie plaats op het wereldtoneel heeft weten te veroveren, dankt het oorspronkelijk aan zijn sterke textielindustrie, later vooral aan zijn steenkoolmijnen en zware staalindustrie. Het begon allemaal met een staaltje onvervalste industriële spionage en een gevaarlijke smokkeloperatie door een stoutmoedige industrieel uit Gent.

Lieven Bauwens smokkelt de Mule Jenny

In 1779 vindt de Brit Samuel Crompton een revolutionair spintoestel uit, waarmee katoen voor het eerst op industriële schaal worden geproduceerd. Dankzij dit toestel, dat de naam *Mule Jenny* krijgt, kunnen de Britten goedkope katoen op de markt brengen en hiermee gigantische winsten maken. Ze zijn er dan ook als de dood voor dat iemand hun spintoestel uit het land zal smokkelen en zo hun monopolie zal ondermijnen. En dat is precies wat ook gebeurt.

Net voor het einde van de achttiende eeuw smokkelt de achtentwintigjarige Gentenaar Lieven Bauwens de Mule Jenny vanuit Engeland naar het Europese vasteland. Bauwens is een Gentse ondernemer die in het spoor van zijn vader een leerlooierij runt. Zijn producten zijn zo goed dat hij schoenen mag leveren aan het Franse leger van Napoleon. Als ambitieuze zakenman wil hij zijn handelsactiviteiten uitbreiden en diversifiëren: naast

de leerlooierij wil hij een katoenspinnerij en -weverij oprichten. De handel in katoen wordt echter gemonopoliseerd door Groot-Brittannië, dat dankzij de Mule Jenny de wereldhandel domineert.

De slimme Lieven Bauwens reist naar Engeland, waar hij zich uitgeeft voor handelaar in koloniale waren. In Manchester koopt hij een ploegbaas om, die hem de onderdelen van een Mule Jenny levert. Verborgen in balen of kisten smokkelt Bauwens de onderdelen een voor een naar Hamburg. Hij heeft hiervoor niet minder dan tweeëndertig overtochten nodig. Bauwens engageert ook gespecialiseerde Britse arbeiders, die weten hoe de Mule Jenny functioneert. Hij slaagt erin om enkelen van hen clandestien de overtocht naar het vasteland te laten maken, maar op een gegeven moment loopt het mis. Een groepje werklui wordt opgepakt en de mannen komen voor de rechtbank. Ze worden veroordeeld tot een boete van 500 pond en een jaar gevangenis. Dat Groot-Brittannië uitzonderlijk zwaar aan de zaak tilt, blijkt uit het feit dat Bauwens zelf veroordeeld wordt tot de doodstraf. Gelukkig voor hem bevindt hij zich op dat moment niet in Engeland. Zijn veroordeling wordt dus bij verstek uitgesproken, waardoor Bauwens de doodstraf ontloopt.

Met de onderdelen van de Mule Jenny en de hulp van de Engelse arbeiders richt Lieven Bauwens een aantal katoenweverijen en -spinnerijen op: eerst in Parijs – op dat moment maakt de Boerenkrijg België onveilig –, later ook in Gent en Drogen. Hij rust zijn fabrieken uit met kopieën van de Britse machines. Enkele jaren later zijn er in Gent reeds zeven of acht katoenspinnerijen actief. Bauwens zelf spreekt over ‘een tweede Manchester’.

Het eerste geïndustrialiseerde land na Engeland

De katoenspinnerijen van Bauwens vormen de start van een bijzonder uitgebreide katoen- en vlasindustrie rond Gent, dat zo in het begin van de negentiende eeuw de belangrijkste industriestad van Vlaanderen wordt. In die periode wordt in Verviers ook de eeuwenoude wolindustrie gemechaniseerd. Dat gebeurt door William Cockerill, een Britse producent van weefgetouwen die Engeland had verlaten, hoewel dit voor specialisten als hij ten strengste verboden was.

De gemechaniseerde katoenproductie rond Gent en de wolproductie

rond Verviers vormen de start van de industriële revolutie op het Europese vasteland en maken van België het eerste geïndustrialiseerde land na Engeland, waar de industriële revolutie reeds startte bij het begin van de achttiende eeuw.

In Groot-Brittannië had de uitvinding van de stoommachine een ware revolutie veroorzaakt. Met de stoommachine steeg zowel de omzet in de textielindustrie als in de mijnindustrie. Daarnaast lag de stoommachine ook aan de basis van de ontwikkeling van treinen en spoorwegen. Op 27 september 1825 zette George Stephenson zijn eerste stoomlocomotief op de rails. Vijf jaar later werd een spoorwegverbinding tussen Liverpool en Manchester geopend. Door deze technologische ontwikkelingen ontstond in Groot-Brittannië een nieuwe sociale klasse van industriearbeiders, waarbij zowel mannen, vrouwen als kinderen in de fabrieken aan de slag gingen. De lonen en werkomstandigheden waren er meestal slecht, de huisvesting belabberd.

De uitvinding van de stoomtrein betekent een revolutie in het transport van mensen, goederen en materialen. Al snel zal ook België hierin een leidende rol spelen. Op 5 mei 1835 rijdt voor het eerst een trein op het Europese continent. Dat gebeurt in België, wanneer drie locomotieven – de Pijl, de Olifant en de Stephenson – samen zo'n negenhonderd passagiers van Brussel naar Mechelen vervoeren. Onder hen de Franse auteur Victor Hugo, die zijn ervaring van de historische rit omschrijft met de lyrische woorden: *'Het graan op de akkers lijkt op een wuivende, gouden haardos.'* Ook koning Leopold I is die dag aanwezig, maar maakt uit veiligheidsoverwegingen de rit zelf niet mee. Na die eerste historische rit breidt het Belgische spoorwegnet zeer snel uit: in 1843 telt het reeds 143 locomotieven en 559 kilometer spoor, in 1870 meer dan 3.000 kilometer. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog ligt er in België bijna 5.000 kilometer aan spoorlijnen. Naast het spoorwegnet is er ondertussen ook een fijnmazig net van tramlijnen en buurtspoorwegen aangelegd, in 1913 meer dan 4.000 kilometer lang.

In geen tijd bouwt België zich ook een reputatie op als producent van spoorwegmateriaal. Bedrijven als Cockerill-Sambre, ACEC en La Brugeoise et Nivelles exporteren massaal naar het buitenland. Zowat overal ter wereld leggen Belgische firma's spoorwegen aan en rijden in België geproduceerde treinen en trams: in Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Italië, Spanje en Rusland, maar ook in het Midden-Oosten, Latijns-Amerika en zelfs in

China, waar Belgen de 1.200 kilometer lange spoorlijn tussen Peking en Hankou bouwen. In Parijs bouwt baron Empain de Parijse metro met zijn prachtige art-nouveau-ingangen, terwijl de Belgische industrieel Georges Nagelmackers de Compagnie Internationale des Wagons-Lits sticht. Met steun van onder meer koning Leopold II van België legt hij tussen Parijs en Constantinopel ook de legendarische Oriënt-Express aan.

Naast de katoen- en textielindustrie in Vlaanderen is de ontwikkeling van de steenkool- en staalindustrie rond Luik, Charleroi en Mons een tweede belangrijke pijler van de industriële revolutie in België. Rond Luik bouwt John Cockerill – de zoon van William, die rond Verviers de wolindustrie moderniseerde – een reusachtig industrieel imperium uit met steenkoolmijnen, hoogovens en ijzer- en staalfabrieken, waar op een gegeven moment meer dan dertigduizend arbeiders werken. Hij produceert machines, schepen, spoorrails en locomotieven en voert deze wereldwijd uit. Zo dragen de rails op de bekende spoorwegbrug over de Kwai-rivier de tekst: ‘*Made by John Cockerill, Ougrée 1911.*’ En er is nog meer: nabij Charleroi openen de broers Ernest en Alfred Solvay in 1865 hun eerste chemische fabriek voor de productie van soda. Daarmee gaat in België ook de chemische industrie van start, een nijverheid die voor België steeds belangrijker zal worden.

In verhouding tot zijn totale bevolking is België in 1913 een van de meest geïndustrialiseerde landen ter wereld. Terwijl in de directe buurlanden Duitsland en Frankrijk slechts 25 procent van de beroepsbevolking in de handel en industrie werkt, gaat het in België om meer dan 40 procent¹. Dat brengt welvaart en maakt Wallonië – met zijn steenkoolbekkens en zware industrie – zelfs tot de rijkste regio ter wereld.

De zogenaamde belle époque – de decennia van welvaart en industriële ontwikkeling die de Eerste Wereldoorlog voorafgaan – is voor België een periode van kapitalistische expansie. De economische productie kent een groeiritme van 3 procent per jaar, de staalindustrie groeit elk jaar zelfs met 13 procent! Tegelijk worden in tal van kleine ondernemingen rijwielen, motorrijwielen, motoren, automobielen, fototoestellen, telefoons en vele andere goederen vervaardigd. Gelegen tussen de rijkste en welvarendste landen van Europa – Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië – plukt België de vruchten van zijn ligging. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog

bevindt de Belgische industrie zich dan ook in een uitstekende vorm en is de economische situatie van het land kerngezond.

Sterke internationale uitvoer

Met 260 inwoners per vierkante kilometer is België in 1914 het dichtstbevolkte land ter wereld. Omdat de eigen landbouwproductie lang niet volstaat om de bevolking te voeden, importeert België elk jaar meer dan 4 miljoen ton levensmiddelen, vooral granen. De letterlijk broodnodige tarwe moet voor ruim 80 procent worden ingevoerd. De sterke afhankelijkheid van deze invoer zal het land tijdens de oorlog overigens voor bijzonder grote problemen plaatsen. Aan die invoer hangt uiteraard een stevig prijskaartje, dat België enkel kan betalen door de opbrengst van handel en industrie en de uitvoer naar het buitenland.

De Belgische export bestaat vooral uit machines en allerlei staalproducten, in mindere mate uit textielproducten. Aangezien België zelf over weinig grondstoffen beschikt – met grote uitzondering van steenkool –, is het land hiervoor aangewezen op invoer. Kort samengevat bestaat de economie van het land uit massale invoer van grondstoffen, de verwerking ervan tot afgewerkte of half afgewerkte producten en de uitvoer ervan naar het buitenland. Op die manier kan België het prijskaartje van zijn massale invoer aan voedingswaren betalen. Buitenlandse investeringen vormen daarbij een meer dan stevig steuntje in de rug.

Het belangrijkste fundament van de Belgische industrie is het Waalse steenkoolbekken, dat zich uitstrekt van Luik over Charleroi tot in Mons. In het voorjaar van 1914 telt het niet minder dan 125 steenkoolmijnen, waarin 145.000 mijnwerkers elk jaar 22 miljoen ton steenkool bovenhalen. Meer dan vierduizend arbeiders produceren er bovendien 3,5 miljoen ton cokes², de veredelde brandstof voor de hoogovens van de zware metaalindustrie. Vermits de Belgische industrie jaarlijks meer dan 4,5 miljoen ton cokes verbruikt, worden daarnaast nog extra cokes uit het buitenland ingevoerd, vooral uit Duitsland.

De steenkoolmijnen leveren de brandstof voor de belangrijke metaalverwerkende nijverheid, die vooral rond Luik is gesitueerd. Reeds in de

veertiende eeuw was nabij Namen de allereerste hoogoven in Europa gebouwd. Nu telt België er meer dan zevenenvijftig, die samen 2,5 miljoen ton gietijzer per jaar produceren. Ter vergelijking: het sterk geïndustrialiseerde Groot-Brittannië produceert op dat moment 10 miljoen ton, terwijl Frankrijk slechts 5 miljoen ton produceert. De metaalindustrie stelt meer dan 64.000 mensen tewerk. Locomotieven, spoorwegrijtuigen en goederenwagens vormen de belangrijkste exportproducten, naast allerlei industriële machines om metaal en staal te bewerken. Slechts een beperkt deel ervan is bestemd voor de binnenlandse markt, het overgrote deel – meer dan 80 procent – wordt geëxporteerd over zowat de hele wereld: van Groot-Brittannië tot Brazilië, van Noorwegen tot Zuid-Afrika vinden de Belgische producten gretig afname. Een aparte bedrijfstak vormt de wapenindustrie rond Luik, waar jaarlijks bijna 1,4 miljoen handvuurwapens worden vervaardigd.

Met een productie van meer dan 200.000 ton zink is België aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog de op twee na grootste zinkproducent ter wereld: enkel de Verenigde Staten (320.000 ton) en Duitsland (280.000 ton) doen beter. Dat is de verdienste van de in 1837 gestichte Société de la Vieille Montagne, die mijnen bezit in Spanje, Scandinavië, Tunesië, Zweden, Algerije, Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië, Duitsland en vooral Australië. Naast de zware kool- en staalindustrie vormen ook de producten van de meer dan 1.500 Belgische steengroeven, waar onder andere graniet, marmer, dolomiet en kalksteen worden gedolven, een belangrijk exportartikel. Daarnaast is België een belangrijke producent en exporteur van papier en vooral van glas. Zo is 90 procent van de kristalproductie van Val-Saint-Lambert bestemd voor de buitenlandse uitvoer. Ten slotte vormen Frankrijk en Duitsland belangrijke afzetgebieden voor Belgische textielproducten, terwijl tweehonderd jaar na de smokkel van de Mule Jerry vooral in Groot-Brittannië het Belgische vlaslinnen bijzonder gegeerd is.

Een fraaie handelsbalans

België kan de massale export van machines en staalproducten, textiel, lederwaren, marmer, chemische producten, glas, papier en tal van andere artikelen slechts realiseren door de bijna even massale invoer van grondstoffen. Voor de vervaardiging van haar producten is de Belgische industrie steeds

meer aangewezen op de import van allerlei erts en ook van steenkolen, vermits de eigen productie niet volstaat om de industrie volop te laten draaien.

België bezit geen ijzer- of zinkmijnen en produceert ook te weinig hout. Jaarlijks wordt meer dan 7 miljoen ton ijzererts ingevoerd, vooral uit Frankrijk en Luxemburg. Vermits textielproducten een belangrijk onderdeel vormen van de Belgische export, maar het land zelf geen katoen produceert, moeten bijna alle grondstoffen worden ingevoerd. Zo wordt in 1913 meer dan 140.000 ton ruwe katoen vanuit de Verenigde Staten en Indië naar België verscheept.

De massale aanvoer van grondstoffen en voedingswaren maakt de factuur voor de import steeds zwaarder. Die wordt echter ruim gecompenseerd door de opbrengst van de export en het handelsverkeer. Een jaar voor de oorlog voert België voor meer dan 5 miljard goederen in, terwijl de export 3,7 miljard bedraagt en de transit bijna 2,5 miljard³. Die positieve handelsbalans wordt verder ondersteund door belangen die Belgische ondernemers hebben in buitenlandse metaalindustrieën, constructiewerkplaatsen en spoorwegbedrijven in Rusland, Azië en Zuid-Amerika. Zo is België in 1900 de grootste buitenlandse investeerder in de Russische economie, nog vóór Frankrijk, Engeland en Duitsland. Met een welvarende economie en een gezonde financiële structuur bedraagt de Belgische overheidsschuld eind 1913 4,5 miljard – slechts 40 procent van het bruto nationaal product.

Ondanks zijn kleine oppervlakte en zijn hoge bevolkingsdichtheid vormt België met een zakcijfer van meer dan 11 miljard⁴ een economische grootmacht, iets wat we ons vandaag slechts met enige moeite kunnen voorstellen. In verhouding tot het aantal inwoners realiseren in 1913 enkel de Verenigde Staten en Groot-Brittannië een beduidend groter bruto nationaal product dan België⁵. Ook in absolute cijfers neemt het kleine België in 1913 een mooie zesde plaats in onder de economische grootmachten van Europa. Inzake bruto nationaal product moet België enkel de veel grotere Europese landen Duitsland, Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië en Spanje laten voorgaan, maar presteert het beduidend beter dan Nederland, Zweden, Zwitserland, Denemarken en Portugal.

Reeds in 1880 vertegenwoordigt de buitenlandse handel al bijna 50 procent van het Belgische bruto nationaal product, een percentage dat de vol-

gende decennia enkel nog zal stijgen. Die buitenlandse handel vormt een enorme stimulans voor de haven van Antwerpen. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog realiseert de Antwerpse haven een grotere omzet dan haar Europese concurrenten in Rotterdam, Hamburg en zelfs Londen. Na de haven van New York is die van Antwerpen de grootste haven ter wereld.

Bij het begin van de twintigste eeuw neemt België op economisch en financieel gebied een bijzonder mooie plaats in. De beurs van Brussel is een van de tien belangrijkste beurzen ter wereld. Terwijl Amerikaanse bedrijven 15 procent van de wereldwijde beurshandel vertegenwoordigen, is de Brusselse beurs van het veel kleinere België goed voor 3,5 procent van de mondiale beurshandel⁶. In verhouding tot zijn totale bevolking is België in 1913 een van de meest geïndustrialiseerde landen ter wereld. Terwijl in de directe buurlanden Duitsland en Frankrijk slechts 25 procent van de beroepsbevolking in de handel en industrie werkt, gaat het in België om meer dan 40 procent. Dat brengt welvaart en maakt Wallonië – met zijn steenkoolbekkens en zware industrie – zelfs tot de rijkste regio ter wereld.

Een Belgische kolonie in Afrika

In de loop van de negentiende eeuw wisten Groot-Brittannië en Frankrijk uitgestrekte kolonies in bezit te nemen. Met gebieden in Azië, Afrika, de Stille Zuidzee en Canada vormde Groot-Brittannië een wereldrijk op zich, terwijl Frankrijk een koloniaal rijk uitbouwde in Noord-Afrika en Indochina. Als Europese grootmacht kon Duitsland slechts de hand leggen op enkele weinig interessante gebieden in Afrika.

Aan het eind van de negentiende eeuw ziet de Belgische koning Leopold II de kans schoon om zich ook een kolonie te verwerven. Met de steun van Henry Morton Stanley eigent hij zich een uitgestrekt gebied in Midden-Afrika toe. Congo – meer dan tachtig keer de grootte van België – wordt zijn persoonlijke (!) bezit. De Belgische vorst verplicht er de bevolking om rubber en ivoor te vergaren. Met de opbrengst ervan financiert hij grote bouwwerken in Brussel, Oostende en Tervuren. Ondertussen voert hij in Congo een regelrecht schrikbewind met foltering, verminkingen, strafexpedities en executies. In 1908 – een jaar voor zijn dood – wordt de kolonie overgedragen aan de Belgische staat. Voortaan zal Congo geleid

worden door het ministerie van Koloniën. Om te vermijden dat België vroeg of laat voor zijn kolonie zal moeten betalen, krijgen België en Congo daarbij een gescheiden schatkist.

Hard werken voor een laag loon

In 1830 – op het moment dat het land onafhankelijk werd – telde België nog 3,3 miljoen inwoners. Sindsdien is het aantal inwoners meer dan verdubbeld, tot ruim 7,6 miljoen.

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog is de boerenstand geslonken tot 550.000 landbouwers, goed voor iets meer dan 20 procent van de bevolking, terwijl in buurland Frankrijk nog 40 procent van de landbouw leeft. Tegelijk werkt bijna de helft van de beroepsbevolking in de industrie of de nijverheid. Omdat de meesten in hun dorpen blijven wonen, pendelen ze elke dag soms over een grote afstand naar hun werk. Vanuit andere Europese landen trekken miljoenen migranten naar de Verenigde Staten, maar slechts weinig Belgen wagen de stap over de oceaan. Nochtans staat België bekend als een lagelonenland: enkel op die manier kan het mooie winsten maken in het buitenland. Voor een laag loon moet er evenwel hard worden gewerkt: dagen van dertien uren zijn geen uitzondering, weken van tachtig uren evenmin. De garenmaaksters in de Vlaamse textielindustrie werken 66 uur per week en verdienen 21 centiem per uur. Daarvan kunnen ze precies één brood of één liter melk kopen. Ondanks de doorgedreven industrialisering en de bloeiende buitenlandse handel is de levensstandaard van het gros van de Belgische bevolking lager dan in de buurlanden. Zo bedraagt het gemiddelde loon in België slechts 66 procent van het loon in Groot-Brittannië, terwijl de arbeidsduur in België zo'n 20 procent langer is. De levensduurte in België ligt weliswaar 10 procent lager, maar dat compenseert het lage loon lang niet.

Ook inzake sociale wetgeving hinkt België duidelijk achterop. Pas in 1887 werden de eerste wetten over verloning ingevoerd, in 1889 gevolgd door de wet op vrouwen- en kinderarbeid, terwijl dit in Groot-Brittannië reeds vijftig jaar eerder gebeurde⁷. Hoewel Duitsland pas na 1870 begon te industrialiseren, voerde het reeds in 1889 wettelijke regelingen bij ziekte, arbeidsongevallen en ouderdom in, terwijl in België pas in 1900 een wet

op arbeidsongevallen van kracht werd, een jaar later gevolgd door een belachelijk klein ouderdomspensioentje. Het duurde tot in 1905 vooraleer in België de zondagsrust bij wet werd verplicht.

In vergelijking met de buurlanden is het onderwijs in België aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog ondermaats, het percentage analfabeten bijna schokkend hoog. Bijna 30 procent van de totale Vlaamse bevolking – mannen, vrouwen en kinderen – kan lezen noch schrijven. Terwijl Frankrijk reeds in 1882 de leerplicht heeft ingevoerd – Nederland doet dit in 1900 – volgt België dit voorbeeld pas in mei 1914, waardoor meteen ook een einde komt aan de kinderarbeid. Rond 1900 is ruim 10 procent van de Belgische rekruten ongeletterd, terwijl het in Frankrijk slechts om minder dan 5 procent en in Duitsland om amper 0,5 procent gaat.

Grote voorspoed, maar toch sociale onrust

Hoewel België rond de eeuwwisseling een hoogindustriële staat is die op economisch vlak een stevige reputatie heeft opgebouwd, is de belle époque enkel voor industriëlen en ondernemers een tijd van voorspoed. De grote massa plukt nauwelijks de vruchten van de welvaart: de lonen zijn bijzonder laag, het onderwijs ondermaats, de inspraak van de bevolking in het reilen en zeilen van het land vrijwel onbestaande. Onder de glamour en glitter van de betere klasse borrelt de drang naar meer democratie en een meer rechtvaardige verdeling van de welvaart.

Een belangrijk element in de sociale geschiedenis is de oprichting van de Belgische Werklieden Partij in 1885. De stichting van deze socialistische partij betekent een omwenteling in het politieke landschap, dat tot dan toe enkel werd bevolkt door katholieken en liberalen. Naast verbetering van de werkomstandigheden en lonen ijvert de BWP ook voor een herziening van het kiesstelsel. Hoewel België een parlementaire democratie is, heeft het gros van de bevolking weinig of niets in de pap te brokken. Sinds het ontstaan van België is het *cijnskiesrecht* van kracht, waardoor enkel de rijkere belastingbetalers aan de verkiezingen kunnen deelnemen. Zo mogen bij de eerste nationale verkiezingen in 1830 slechts 46.000 Belgen hun stem uitbrengen.

Na een reeks gewelddadige stakingen (waarbij meerdere doden vallen)

en onder druk van socialisten en progressieve liberalen wordt in 1893 het algemeen meervoudig stemrecht ingevoerd. Voortaan krijgt iedere mannelijke Belg ouder dan vijftientig jaar minstens één stem. In een klap stijgt het aantal stemgerechtigden tot bijna 1.400.000. Wie voldoende belasting betaalt, eigenaar van een gebouw is, een spaarboekje of obligaties bezit, krijgt nog een stem extra; wie hoger secundair onderwijs heeft genoten, krijgt zelfs twee stemmen extra. Zo blijft de meerderheid van de stemmen in handen van de gegoede klasse. De grote massa dagloners, landbouwers, arbeiders en mensen zonder opleiding blijft dus nog altijd in de kou staan. Hoewel zij qua aantal duidelijk in de meerderheid zijn, hebben ze minder dan 40 procent van de stemmen in handen⁸.

Wanneer in oktober 1894 de eerste verkiezingen onder het stelsel van algemeen meervoudig stemrecht worden gehouden, haalt de BWP meteen achtentwintig zetels binnen. Voor het eerst krijgen liberalen en katholieken in het parlement gezelschap van socialistische collega's⁹. Maar de socialisten willen meer: 'één man, één stem' is hun doel. Er volgen massale stakingen en betogingen, waarbij honderdduizenden arbeiders het werk neerleggen en op straat komen. Wanneer de rijkswacht met scherp schiet, vallen er ettelijke doden. In augustus 1911 eisen 160.000 betogers in Brussel enkelvoudig stemrecht. De katholieke regering schrijft nieuwe verkiezingen uit, die ze dankzij het meervoudig stemrecht wint. Pas nadat in april 1913 bijna een half miljoen arbeiders het werk neerleggen, is het parlement bereid om de herziening van de kieswet op de agenda te plaatsen. Wanneer kort daarna oorlogswolken aan de kim verschijnen en de regering andere katten te geselen krijgt, wordt de herziening van de kieswet echter voor onbepaalde tijd vooruitgeschoven.

2. BELGIË BEREIDT ZICH VOOR OP EEN OORLOG

Een neutrale staat

Eeuwenlang was België het strijdtoneel waar Spaanse, Franse, Engelse, Pruisische en Oostenrijkse troepen hun oorlogen uitvochten. Na de nederlaag van Napoleon in Waterloo wordt het grondgebied toegekend aan Nederland. Vijftien jaar later zweept *De Stomme van Portici* in de Brusselse Muntschouwburg de gemoederen op en komt het tot een opstand. Een jaar daarna bestijgt Leopold van Saksen-Coburg de Belgische troon.

Bijna een decennium nadat België zich in 1830 van Nederland heeft afgescheurd, stellen vijf grote Europese mogendheden – Oostenrijk, Groot-Brittannië, Pruisen, Rusland en Frankrijk – zich garant voor de Belgische onafhankelijkheid en het bestaan van het land als neutrale staat te midden van de grootmachten. Het verdrag dat zij in 1839 in Londen ondertekenen, erkent definitief de onafhankelijkheid van België. Het beschermt de neutraliteit en de onschendbaarheid van het land, maar verplicht België om zelf ook neutraal te blijven. Mocht een van de landen België aanvallen, dan heeft België het recht om zich te verdedigen en kan het bovendien rekenen op de steun van de andere *garanten*. Anderzijds is het België niet toegelaten een militaire samenwerking met een ander land te ontwikkelen.

Het Verdrag van Londen geeft België alvast een gevoel van veiligheid. Zelfs indien het tussen de Europese grootmachten tot een gewapend conflict zou komen, dan zou dit aan België voorbijgaan. Zo gebeurde het trouwens in 1870, toen Pruisen ten oorlog trok tegen Frankrijk: de oprukkende Pruisische troepen bleven netjes aan ‘hun’ kant van de grens. Uit voorzorg had België weliswaar zijn leger gemobiliseerd en laten postvatten in de grensstreek, maar tot gevechten was het niet gekomen. Hoewel België bui-

ten de oorlog was gebleven, besloot de Belgische regering naderhand toch om het zekere voor het onzekere te nemen en zijn militaire slagkracht te vergroten: enerzijds werden de militiewetten ingrijpend hervormd, anderzijds werd rond een aantal steden – Antwerpen, Luik en Namen – een gordel van forten gebouwd die vijandige troepen van het grondgebied moesten weren en de doorgang versperren.

Antwerpen, het Nationaal Réduit

België voelde zich door het Verdrag van Londen dan wel beschermd, maar vroeg zich toch af hoe het zich kon beveiligen tegen een mogelijke inval van buitenlandse troepen.

Oorspronkelijk was België vooral bevreesd voor een inval van Frankrijk. Pas later leek eerder Duitsland de te duchten vijand. Hulp zou waarschijnlijk vanuit Groot-Brittannië komen, dat traditioneel veel belang hechtte aan een evenwicht tussen de grootmachten op het continent. Maar in afwachting van die hulp moest België wel stand kunnen houden tegen een buitenlandse agressor. Het Belgische leger – na 1839 80.000 manschappen sterk – zou in een veldslag tegen 200.000 Pruisen of 600.000 Fransen sowieso het onderspit delven. Daarom ontstond het idee van een *Nationaal Réduit*, een nationaal toevluchtsoord waarin het leger zich in geval van nood zou kunnen terugtrekken en van daaruit – in afwachting van buitenlandse hulp – het land verdedigen. De keuze viel daarbij op Antwerpen: de havenstad lag relatief ver van Frankrijk en Duitsland, maar was voor Groot-Brittannië makkelijk bereikbaar via de Schelde.

In 1830 liggen in het Antwerpse stadscentrum nog steeds de Spaanse wallen uit de zestiende eeuw¹⁰. De stad is sindsdien echter allang uit zijn voegen gegroeid en daarom dringt een nieuwe verdedigingsgordel zich op. In 1859 beslist men om rond de stad een nieuwe omwalling te bouwen (op de plaats waar in de jaren zeventig van de twintigste eeuw de Antwerpse Ring wordt gebouwd). Langs een traject van zo'n 15 kilometer verrijst een complex van vesten, kazernes en schansen¹¹. Negentien poorten verlenen toegang tot de stad. Een paar kilometer verder van het stadscentrum verwijderd verrijzen acht forten¹², ontworpen door de militair architect Henri Brialmont. De forten worden opgetrokken uit baksteen en liggen telkens

op ongeveer 2 kilometer van elkaar. Zij zijn met elkaar verbonden door een *Route Militaire*³.

Na de Frans-Pruisische Oorlog van 1870 ziet België zich echter verplicht zijn defensie alweer aan te passen. Tijdens de belegering van Parijs hebben de Pruisen de stad beschoten met 15cm-kanonnen, die ruim 7 kilometer ver droegen! De acht Brialmontforten rond Antwerpen liggen dus te dicht bij de stad om haar behoorlijk te kunnen verdedigen. Vanaf 1878 begint men daarom aan de bouw van een tweede fortengordel, nu 20 à 25 kilometer van het stadscentrum verwijderd. In totaal worden er niet minder dan twintig nieuwe forten gepland, onder meer in Kapellen, Schoten, Lier, Sint-Katelijne-Waver, Walem, Liezele en Steendorp. De eerste van deze forten worden nog opgetrokken in baksteen, met bovenop een dikke laag ongewapend beton. Latere forten worden volledig in beton gebouwd. Zo moeten de forten kunnen weerstaan aan het nieuwe geschut van 21cm of zelfs van 27cm. Het optrekken van de forten wordt een gigantisch project, dat tergend langzaam opschiet. Tegen de eeuwwisseling zijn er slechts acht forten gebouwd. De andere worden na 1906 gebouwd, wanneer de oorlogsdreiging stilaan reëler wordt. De forten van deze buitenste gordel liggen ongeveer 5 kilometer van elkaar, met tussenin telkens een versterkte schans. Samen vormen ze een cirkel van bijna 100 kilometer rond de stad. Bij het begin van de oorlog zijn de forten weliswaar al bewapend (met geschut van 7,5 tot 15cm), maar een aantal moet het nog stellen zonder elektriciteit of telefoon.

De forten van Luik en Namen

Na de oorlog van 1870 heeft zowel Frankrijk en Duitsland langsheen zijn grens forten opgetrokken. België vreest dat de legers van zijn grote buurlanden bij een volgend conflict weleens over Belgisch grondgebied kunnen trekken om de forten van de tegenstander te omzeilen. Daarom wordt beslist ook rond Luik en Namen een fortengordel te bouwen. Die moet de vijand – of het nu Pruisen zijn of Fransen – beletten via de Maasvallei op te rukken. Rond Luik bouwen de Belgen liefst twaalf forten: zes op de linker- en zes op de rechteroever. Ze vormen een kring rond de stad, op ongeveer 8 kilometer van het stadscentrum. De forten – evenals die van

Antwerpen ontworpen door Henri Brialmont – zijn volledig opgetrokken uit ongewapend beton. Alleen al het dak is vier meter dik. Samen vormen ze de *Position Fortifié de Liège*, een fortengordel die België moet beschermen tegen een eventuele Duitse agressie. Hij moet de toegang tot de Maasvallei afsluiten en tevens bescherming bieden aan de staalindustrie rond de stad.

Ook rond Namen wordt na de Frans-Pruisische Oorlog een fortengordel opgetrokken. Vijf grote en vier kleine forten vormen samen de *Position Fortifié de Namur*, bedoeld om een mogelijke Franse indringer de toegang tot de Maasvallei vanuit het zuiden te verhinderen.

Nieuwe militiewetten vervangen oude lotingsysteem

Tot 1908 gold nog het oude lotingsysteem, waarbij alle jongemannen op 1 maart van het jaar waarin ze negentien zouden worden, verplicht werden om een nummer te trekken dat hen al dan niet vrijstelde van militaire dienst (die op dat moment nog drie jaar duurde). Wie een hoog nummer trok, ontsnapte aan de militaire dienst. Wie een laag nummer trok, moest onder de wapens, maar kon zich – tegen betaling – laten vervangen door een vrijwilliger. Zo konden vele jongemannen uit de gegoede klasse zich laten vervangen door minder fortuinlijke collega's, die weliswaar een hoog nummer hadden geloot, maar het geld best konden gebruiken. Op die manier ging jaarlijks een contingent van zo'n 12.000 jongemannen onder de wapens. Rekening houdend met de toenmalige bevolking ging het daarbij om één op vier jongemannen. Na zijn dienstplicht bleef een milicien nog een aantal jaren oproepbaar voor effectieve dienst, plus nog een aantal jaren in reserve.

Terwijl de oorlogsdreiging in Europa zich stilaan manifesteert, besluit België in 1909 het lotingsysteem af te schaffen en te vervangen door een nieuwe militiewet. Die wordt drie dagen voor hij in Laken op vierenzeventigjarige leeftijd overlijdt, ondertekend door koning Leopold II. Voortaan zal één zoon per gezin worden opgeroepen voor een legerdienst van vijftien maanden. Het jaarlijkse contingent dienstplichtigen verhoogt daarmee tot 20.000.

Ook de nieuwe militiewet blijkt al snel niet te voldoen. In 1913 wordt ze op initiatief van regeringsleider Charles de Broqueville – tevens minister

van Oorlog – vervangen door een algemene dienstplicht. Voortaan moet iedere Belgische jongeman onder de wapens. Enkel geestelijken en onderwijzers worden vrijgesteld. Het jaarlijks contingent wordt daarmee verder uitgebreid tot 33.000 man die gedurende vijftien maanden verplicht het land dienen. Dat moet de getalsterkte van het leger op termijn opvoeren van 180.000 tot 340.000 man. De nieuwe militiewet wordt echter pas van kracht in augustus 1913, nauwelijks elf maanden voor het begin van de oorlog. Op het moment van de Duitse inval is het Belgische leger dus nog volop in reorganisatie.

Wanneer in de zomer van 1914 de oorlogsdreiging onafwendbaar lijkt, wordt het Belgische leger op 29 juli op *versterkte vredesvoet* gebracht. De klasse van 1913 is op dat moment al in dienst. Nu worden ook de lichten van 1910, 1911 en 1912 opnieuw opgeroepen. Twee dagen later volgt dan de algemene mobilisatie: ook de klassen van 1901 tot 1909 worden nu opgeroepen, vier dagen later nog aangevuld met de klassen van 1899 en 1900. Daarmee groeit het Belgische leger uit tot een strijdmacht van 190.000 manschappen, verdeeld over een veldleger van zes infanteriedivisies en een cavaleriedivisie, plus nog een vestingleger van ongeveer 65.000 man, dat vooral uit de oudere lichten bestaat. Naast de voormalige miliciens hebben zich ondertussen ook een kleine 20.000 vrijwilligers gemeld.

Over de gevechtscapaciteit van dit Belgische leger kan terecht worden getwijfeld. Vóór de oorlog zijn er nauwelijks manoeuvres geweest. Behoorlijk getraind is het Belgische leger dus niet echt. Ook de uitrusting staat nog helemaal niet op punt. Zo beschikt het volledige veldleger slechts over 120 mitrailleurs en ontbreekt het bijna volledig aan zware artillerie. Zelfs de uniformen van de doorsnee soldaat zijn erg verouderd. Vooral de gekleurde uniformen en berenmutsen lijken nog uit een ander tijdperk te stammen. Echt voorbereid op een moderne oorlog is het Belgische leger na zeventig jaar vrede helemaal niet.